

İBTİDAİ SINIFLƏRDƏ SAVAD TƏLİMİNİN MÜASİR PROBLEMLƏRİ VƏ ONLARIN HƏLLİ YOLLARI (AZƏRBAYCAN TƏCRÜBƏSİ ƏSASINDA)

Abdullayev Ruslan Məmməd oğlu

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti

Humanitar fənlər kafedrasının dosent müəllimi

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Dr.ruslanabdulla@gmail.com

Annotasiya:

Məqalədə ibtidai siniflərdə savad təliminin müasir vəziyyəti, qarşıya çıxan pedaqoji-psixoloji problemlər və onların aradan qaldırılması yolları təhlil olunur. Müəllif savad təlimində səs və hərf əlaqələrinin mənimsədilməsində yaranan çətinlikləri, şagirdlərin oxu və yazı bacarıqlarının inkişafında fərdi yanaşmanın, eyni zamanda rəqəmsal resurslardan istifadənin əhəmiyyətini vurğulayır. Azərbaycan təhsil sistemində tətbiq olunan müasir metodlar – fonetik-analitik-sintez üsulu, oyun texnologiyaları və interaktiv təlim formaları nümunə kimi təqdim edilir.

Açar sözlər: savad təlimi, ibtidai təhsil, oxu bacarığı, yazı bacarığı, metodika, fonetik-analitik-sintez üsulu, fərdi yanaşma.

GİRİŞ

Savad təlimi ibtidai təhsilin əsasını təşkil edən, şagirdin bütün sonrakı təlim fəaliyyətinə təsir göstərən mühüm mərhələdir. Bu mərhələdə uşaqlarda oxu və yazı bacarıqlarının formalaşması yalnız texniki proses deyil, həm də düşünmə, qavrama və nitq inkişafının təməlini qoyan psixoloji-pedaqoji prosesdir.

Son illərdə Azərbaycan təhsil sistemində ibtidai siniflərdə savad təlimi məzmun və metodika baxımından yenilənmiş, kurikulum əsasında integrativ və kommunikativ yanaşmalar tətbiq edilmişdir. Bununla belə, müasir dövrdə oxu vərdişlərinin zəifləməsi, diqqət dağınıqlığı, texnologiyadan asılılıq, valideynlərin tədris prosesinə passiv münasibəti kimi faktorlar savad təlimində yeni problemlər doğurur.

1. Savad təliminin müasir problemləri

Tarixə nəzər saldıqda məlum olur ki, savad təlimi zamanı, əsasən, üç metoddan istifadə olunmuşdur:

1. Analitik üsul
2. Sintetik üsul
3. Sintetik - analitik üsul

Analitik üsul tamdan hissəyə istiqamətində aparılan təhlildir. Analitik üsul nitqdən cümlənin ayrılması, cümlədən sözün ayrılması, sözdən hecanın ayrılması, hecadan səsin (hərfin) ayrılması(təhlili) kimi nəzərdə tutulur. Təhlil ümumidən xüsusiyyətdən doğru aparılır.

Sintetik üsulla aparılan dərslərdə təlim hərflərin və müvafiq səslərin öyrədilməsindən başlanır, sonra əvvəlcə səslərə ayrılmadan hecalar, nəhayət, sözlər oxudulur. Təlim xüsusidən ümumiyyə, hissələrdən bütövlə doğru gedir. Bütün hərflər səslə əlaqələndirilir və səslərin sayı ilə hərflərin sayı eyniləşdirilir.

Analitik-sintetik üsul savad təlimi üçün daha münasib üsuldur. İbtidai siniflərdə savad təlimi dövründə analitik- sintetik üsulun iki variantından istifadə edilir: 1) səs təhlil- tərkib üsulu;

2) səs-heca təhlil-tərkib üsulu. (1, s. 176-177)

Müasir ibtidai təhsil sistemində savad təlimi bir sıra obyektiv və subyektiv çətinliklərlə müşayiət olunur:

Fonematik qavrayışın zəifliyi: bir çox şagirdlər səsləri düzgün fərqləndirə bilmir, bu isə yazıda səhvlərin çoxalmasına səbəb olur. Nitq inkişafı üzrə işin əsasını onun səs mədəniyyətinin düzgün tərbiyəsi təşkil edir. Tərbiyəçi ilk gündən uşaqların fonematik eşitmə qabiliyyətinin inkişafı qayğısına qalmalı, onlara ana dilinin bütün səslərini düzgün eşitməyi, səslənməsinə görə yaxın olan səs və sözləri fərqləndirə bilmələrinin qayğısına qalmalıdır. Kiçik qrupdan başlayaraq nitqin səs mədəniyyətini tərbiyə etmək üçün uşaqlara sözləri aydın, qalın səsləri incəlləşdirmədən tələffüz etməyi, sözdə vurğudan düzgün istifadə etməyi öyrətmək lazımdır. Uşaqların nitqində səs mədəniyyətinin tərbiyə edilməsi üçün nitqin hərəkət aparatının, sait və samit səslərin düzgün tələffüzünü öyrətmək heyvan və səslənən əşyaların səslərinin yamsılanması üzrə oyunlar keçirmək, hekayələr oxumaq, həftədə bir neçə dəfə hərəkətli yaxud nəğmə və əyləncəli xor oyunları təşkil etmək vacibdir. Bu məşğələlərdə uşaqlar planlı şəkildə radio və televiziya verilişlərini dinləməli, maqnitofon lentində dəqiq, aydın nitqə qulaq asmalıdırlar. Nitqin səs mədəniyyəti dedikdə uşağın danışığını xarakterizə edən xüsusi tələffüz keyfiyyətləri-nitq səslərinin tələffüzü, diksiya, intonasiya, vurğu, sürət, fasilə, mimika, jest və s. nəzərdə tutulur. Məktəbə gələnədək uşaq fonematik eşitmə bacarığına yiyələnəli, dilimizin bütün səslərini aydın tələffüz etməyi, sözdə səslərin və hərflərin sayını və sırasını müəyyənləşdirmək, bir səsə görə fərqlənən sözləri tapmağı bacarmalıdır. Bu sahədə iki istiqamətdə iş aparılır: 1) Onun nitqi-hərəkəti aparatının, fəal nitqinin səs cəhətinin inkişafı; 2) eşitmə, diqqət və nitqi eşitmənin inkişafı. (2, s.74-75)

Motivasiya çatışmazlığı: şagirdlərdə oxumağa marağın azlığı, xüsusilə texnoloji cihazların üstünlük təşkil etməsi nəticəsində baş verir. Motivasiya iki kateqoriyaya bölünür: şagirdlər üçün motivasiya mənbəyi olan daxili və xarici motivasiya. Öyrənmək istəyi şagirdin öz istəyi və səyindən yaranır və bu, xarici mükafata əsaslanan xarici motivasiyadır. Bununla belə, bu iki növ motivasiya bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Bu mənada, dil öyrənmə prosesini uğurla başa çatdırmaq üçün tələbələr yüksək səviyyəli daxili və xarici motivasiyaya malik olmalıdırlar. Daxili motivasiya fərdin nəyəsə nail olmaq üçün səy göstərdiyi və uğur qazandığı, özünü səriştəli, müstəqil hiss etdiyi və daha yüksək səviyyəli ehtiyacları qarşıladığı vəziyyətdir. Hər şeydən əvvəl, insanın fitri öyrənmək istəyini əks etdirən yüksək səviyyəli daxili motivasiya və xarici dil öyrənmək istəyi onların bu sahədə uğur qazanma şansını artıracaq. Fərd öyrənmə məqsədini təyin etdikdə, fərdin uğur şansını artıran daxili motivasiya işə düşür. Maraqlı, öyrənmək ehtiyacı, səriştə istəyi, bacarıq və inkişaf istəyi daxili motivasiya mənbələrinə misaldır. Optimist fərdlərin hər şeyin yaxşılaşacağına inamı pessimist fərdlərdən daha yüksək səviyyəli daxili motivasiyaya səbəb olur. Xarici motivasiya fərddən kənarda yaranan təsirləri əhatə edir. Uzunmüddətli pedaqoji təcrübəyə əsaslanan müşahidələr göstərir ki, təlim

prosesi boyu daxili və xarici motivasiya dəyişir. İbtidai siniflərdə daxili motivasiya daha yüksək olduğu halda, sonrakı siniflərdə xarici stimulların təsiri artır. (3, s.254)

Valideynlərin passivliyi: evdə oxu və yazı tapşırıqlarının nəzarətsiz qalması öyrənmə prosesini ləngidir. Həmişə olduğu kimi, bu gün də xüsusilə uşaqların dil bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi, onların yaxşı şəxsiyyət kimi yetişdirilməsində, uğurlu həyat sürməsində, xoşbəxt ailənin qurulmasında və nəhayət, öz qədim dəyərlərini gələcəyə daşıyan məsuliyyətli şəxsiyyətlərin yetişdirilməsində ailə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Həqiqətən də, uşağın ailə mühiti ilə davranışı arasında sıx əlaqə var. Dil öyrənmə ana bətnində başlasa da, bu gün valideynlərin uşaqlarında bu bacarıqları inkişaf etdirmək üçün çox səy göstərmədiklərini görmək adi haldır. Üstəlik, bu gün valideynlərin böyük əksəriyyətində məsuliyyət yoxdur. Valideynlər günlərinin çox hissəsini televiziya və sosial media ilə məşğul olaraq keçirirlər. Üstəlik, bu gün uşaqlar başqa qohumların (nənə-baba, xala və s.) əhatəsində tək böyüyürlər. Ailələr övladlarını bahalı oyuncaqlar və texnoloji cihazlarla təmin etməklə öz öhdəliklərini yerinə yetirdiklərini düşünürlər. Ancaq başa düşmək lazımdır ki, onların fiziki ehtiyaclarını ödəmək kifayət deyil. Ona görə də ailələr, xüsusən də valideynlər övladlarının təhsili üçün üzərinə düşən vəzifələri yerinə yetirməlidirlər. (4, s.67-68)

Metodik vəsaitlərin bəzən köhnəlmiş olması: bəzi müəllimlər yenilənmiş təlim texnologiyalarından istifadədə çətinlik çəkirlər. Bir ölkənin gələcəyi onun müəllimlərinin əlindədir. Müəllimlər cəmiyyətin hər bir üzvünə toxunan, onu formalaşdıran fərdlərdir. Bu gün elm və texnologiya sürətlə inkişaf edir. Daim inkişaf edən texnologiyanın məqsədi bəşəriyyətə xidmət etməkdir. Bu inkişaflarla müəllimlərin məsuliyyətləri də dəyişdi. Sınıf müəllimləri hazırda tədris və tədris texnologiyalarından istifadə etmək bacarığından məhrumdurlar. Bu şəraiti nəzərə alaraq, müəllim təhsili müəssisələri bugünkü şəraitə uyğun kadr hazırlığını təmin etməklə, təhsil texnologiyaları və materialların dizaynı üzrə gələcək müəllimləri hazırlamalıdır. Müəllimlərə alət və avadanlıqlardan istifadə qaydaları öyrədilməli, bu alət və avadanlıqlardan istifadənin faydaları müəllim namizədlərinə izah edilməlidir. Mövcud qalmaq üçün müəllimlər yaxından izlənilməli və ixtisasartırma təlimləri vasitəsilə onlara rəhbərlik etməlidirlər. Bu, müəllimlərə alət və avadanlıqlardan istifadə haqqında biliklər əldə etməyə və şagirdləri müasir dünyaya integrasiya etməyə imkan verəcək (5, s.107).

Səviyyələrarası fərqlər: sinifdə şagirdlərin oxu sürəti və qavrayış dərəcəsi arasında ciddi fərqlər müşahidə olunur. İbtidai siniflərdə savad təlimi prosesində ən mühüm çətinliklərdən biri sinif daxilində şagirdlərin oxu bacarığı səviyyələrinin eyni olmamasıdır. Eyni yaş qrupuna daxil olsalar da, uşaqların oxu sürəti, mətnin məzmununu qavrama, məntiqi əlaqələri anlama, səsləri və hecaları fərqləndirmə kimi bacarıqları arasında ciddi fərqlər müşahidə olunur. Bu fərqlər həm bioloji, həm psixoloji, həm də sosial amillərlə izah olunur. Bəzi şagirdlər qısa müddətdə düzgün, səlis və ifadəli oxuma vərdişi qazanarkən, digərləri uzun müddət tələffüz, diqqət və yaddaş çətinlikləri ilə üzləşirlər. Oxu sürəti ilə qavrayış arasındakı balansın pozulması isə tədrisin keyfiyyətinə birbaşa təsir göstərir: sürətli oxuyan şagirdlər mətni başa düşmədən mexaniki oxumağa meyilli olur, yavaş oxuyanlar isə məzmunu dərk etsələr də, temp fərqi səbəbindən sinif mühitində geri qalırlar. Azərbaycan

təcrübəsində bu problem xüsusilə birinci və ikinci siniflərdə daha kəskin şəkildə özünü göstərir. Müxtəlif məktəblərdə aparılan müşahidələr göstərir ki, oxu sürəti üzrə səviyyələrarası fərq bəzən iki-üç dəfə fərqlənə bilər. Bu, müəllimin dərsi planlaşdırmasında və diferensial yanaşma tətbiqində çətinlik yaradır.

2. Azərbaycan təcrübəsində tətbiq olunan həll yolları

Azərbaycan təhsil sistemində son illərdə bu problemlərin aradan qaldırılması istiqamətində bir sıra innovativ addımlar atılmışdır:

1. Fonetik-analitik-sintez üsulunun təkmilləşdirilməsi.

Bu üsul səs–hərflər əlaqəsini şagirdə mərhələli şəkildə mənimsətməyə, təbii oxu bacarığı formalaşdırmağa imkan verir. Müəllim səsin tələffüzü, qrafik işarəsi və mənası üzərində sistemli iş aparır.

2. Oyun texnologiyalarının tətbiqi.

“Səs tap”, “Hərfləri tanı”, “Söz qur”, “Oxu zənciri” kimi oyunlar uşaqlarda maraq və fəallığı artırır, eyni zamanda diqqət və yaddaşı gücləndirir.

3. Rəqəmsal resursların istifadəsi.

Elektron dərsliklər, interaktiv tapşırıqlar və audio-vizual vasitələr (məsələn, *edu.gov.az* platformasındakı “Ana dili” modulu) savad təlimini daha əyani və maraqlı edir.

4. Fərdi yanaşma və diferensial təlim.

Müəllim şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, zəif və güclü oxucularla fərqli iş formaları qurur.

5. Nitq mədəniyyətinə diqqət.

Savad təlimi təkcə texniki oxuma deyil, həm də düzgün tələffüz, mətnin mənasının qavranılması və şifahi nitq bacarıqlarının inkişafı ilə bağlıdır.

3. Müəllimin rolu və metodik hazırlıq

Savad təlimində əsas yük müəllimin üzərinə düşür. Müəllim səs, hərflər, söz, cümlə və mətn mərhələlərini pedaqoji ardıcılıqla qurmaqlı, uşaqlarda müstəqil oxu vərdişləri formalaşdırmaqlıdır. Müasir müəllim yalnız bilik ötürən deyil, həm də **maraq oyadan fasilitator** rolunda çıxış etməlidir.

Bundan başqa, müəllimlərin ixtisasartırma kurslarında savad təliminə dair yeni metodoloji yanaşmaların öyrədilməsi aktual məsələlərdən biridir.

NƏTİCƏ

İbtidai siniflərdə savad təlimi müasir dövrdə həm elmi-metodik, həm də psixoloji baxımdan yenidən düşünülməlidir. Azərbaycan təcrübəsi göstərir ki, təlimin səmərəliliyi müəllimin peşəkarlığı, təlimin motivasiyaedici xarakteri və rəqəmsal mühitin düzgün tətbiqindən asılıdır.

Savad təlimində **fonetik-analitik-sintez üsulunun sistemli tətbiqi, oyun texnologiyalarının genişləndirilməsi və interaktiv resurslardan istifadə** ibtidai sinif şagirdlərində oxu və yazı bacarıqlarını formalaşdırmaqla yanaşı, onların nitq, təfəkkür və yaradıcı qabiliyyətlərini də inkişaf etdirir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Cəfərova N. B. İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. I hissə. (Dərslik). Bakı-2016, ADPU-nəş. 403 s.

2. Məmmədova Y. Kiçikyaşlıların təhsilində nitq inkişafı üzrə işin məzmunu // Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemləri İnstitutu, Elmi əsərlər 2014 / 2, səh. 74-78
3. Kərimov S., Arslan M. Yabancı dil olarak türkçe temel dil becerilerinin öğretiminde öğrenci motivasyonun sağlanmasında kullanılan yöntemler //Journal of Social Research and Behavioral Sciences, Volume: 8 Issue: 15 Year: 2022, səh.250-265
4. Ali Fuat ARICI *Erken Çocukluk Dil Gelişiminde Ailenin Rolü* //Türkiye Eğitim Dergisi 2016, Cilt 1, Sayı 1, s. 66-78
5. Duygu ELVAN, Halil MUTLUBAŞ Eğitim-Öğretim Faaliyetlerinde Teknolojinin Kullanımı Ve Teknolojinin Sağladığı Yararlar // Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Mustafa Kemal University Journal of the Faculty of Education Yıl/Year: 2020, Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 6, s. 100-109